

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ДУДКІНА КАТЕРИНА АНАТОЛІЇВНА

УДК: 338.244.4:332.122

**КЛАСТЕРИ ЯК ФОРМА РИНКОВОЇ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН**

Спеціальність 08.05.01 –
світове господарство і міжнародні економічні відносини

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі глобальних проблем сучасної цивілізації Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: **Пахомов Юрій Миколайович**

доктор економічних наук, професор,
академік НАН України, Директор Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

Офіційні опоненти: **Філіпенко Антон Сергійович**

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри світового господарства і
міжнародних економічних відносин Інституту
міжнародних відносин Київського національного
університету імені Т.Г.Шевченка

Мартьянов Олексій Іванович

кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу
державного регулювання зовнішньоекономічної
діяльності Української академії зовнішньої торгівлі

Провідна установа: Київський національний економічний університет,
кафедра міжнародного менеджменту

Захист відбудеться „13” травня 2004р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.176.01 Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
за адресою: 01030, м.Київ-30, вул.Леонтовича,5.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України за адресою: 01030, м.Київ-30, вул.Леонтовича,5.

Автореферат розісланий „09” квітня 2004р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Хахлюк А.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена проблемами кардинального підвищення рівня конкурентоспроможності в Україні в умовах сучасних світогосподарських відносин. Науковцями всього світу досліджуються принципи ринкової та централізованої економіки. Для України це питання особливо актуальне. Державі з повністю централізованим у минулому господарством необхідно шукати шляхи його перебудови, щоб мати змогу гідно конкурувати на світовому ринку, де держави з ринковою економікою посідають провідне місце.

Для України, яка заявила про свою „європейську орієнтацію”, питання власної конкурентоспроможності на світовому ринку стає одним з найактуальніших. Але сьогодні вона знаходиться в умовах, коли окрім надії на західну допомогу чи інвестиції, їй необхідно максимально використовувати наявні власні ресурси, щоб мати незалежну економіку і високий рівень якості власної продукції. Причому деякі з українських підприємств потрібно поставити в умови жорсткої конкуренції, а інші необхідно об'єднати за допомогою різних інструментів кооперування.

За умов глобалізації суспільства відбуваються значні зміни в організації виробництва як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вони викликають до життя новітні територіально-галузеві та інтеграційні об'єднання – кластери. Найважливішим показником їхньої діяльності є висока конкурентоспроможність на світовому ринку. Крім того, кластери являють собою комбінацію конкуренції та кооперації таким чином, що об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкурентну боротьбу в інших. Для України це є ідеальним способом розбудови економіки та підтримки її на належному рівні в системі світових господарських відносин.

Одже, актуальність дослідження зумовлюється необхідністю концептуального обґрунтування існування кластерів, як форми ринкової централізації, їхнього функціонування в умовах сучасних світогосподарських відносин та впливу на місце країни в світовій економіці, а також застосування цієї форми в Україні.

У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з принципами роботи кластерів, проблеми ринкової та централізованої економік, а також дослідження світогосподарських відносин знайшли відображення в чисельних працях І.Бураковського, М.Войнаренка, Б.Губського, С.Кримського, Д.Лук'яненка, І.Михасюка, Р.Мокія, С.Мочерного, В.Новицького, Ю.Павленка, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, А.Поручника, Є.Савельєва, В.Савченка, С.Соколенка, М.Тимчука, А.Філіпенка, В.Чужикова, О.Шниркова та інших. Ця ж проблематика розглядається в дослідженнях багатьох авторів близького та далекого зарубіжжя, зокрема в працях В.Бандурина, В.Гжегожа, С.Долгова, П.Жозета, Е.Леммера, Ж.Мингалевої, М.Кітінга, Дж.Клегга, М.Портера, В.Прайса, Д.Радеби, А. Ругмана, П.Самуельсона, Дж.Сороса, С.Ткачевої, Ю.Уеннопа та інших.

Однак з огляду на те, що в роботах зазначених авторів недостатньо чітко розкриті теоретичні аспекти та практичні інструменти застосування кластерної методики в сучасних умовах світового господарства, обрана автором проблематика є вельми актуальною.

З'язок роботи з науковими програмами, планами, темами полягає в тому, що дисертаційна робота виконувалась в межах планової науково-дослідної теми відділу глобальних проблем сучасної цивілізації Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України „Цивілізаційні основи світових трансформаційних процесів”(0101U005101). Автором було досліджено один із напрямків світових трансформаційних процесів – кластерну модель економіки та її застосування на практиці економік країн Західної Європи та США, економік Центральної та Східної Європи та перші спроби застосування на території України.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення процесів ринкової централізації в кластерній моделі розвитку та обґрунтування можливості її застосування на практиці в сучасних економічних системах світу та України, яке може постати перед Україною на шляху її інтеграції у світове співтовариство на правах рівноцінного партнера.

Для досягнення цієї мети автором було поставлено наступні задачі:

- вивчити і узагальнити процеси централізації, які існують в системі досліджень сучасних світогосподарських відносин, щоб визначити первинне коло дослідження;
- конкретизувати, що таке кластер, як форма ринкової централізації;
- визначити необхідність та методологію використання інструментів державного та ринкового регулювання економіки у діяльності кластерів;
- дослідити досвід кластерів, що існують у світі, та визначити їхній вплив на структурування економіки країни;
- проаналізувати економічне середовище Центрально-східної Європи в рамках кластерних моделей;
- спрогнозувати перспективи та особливості формування кластерів на території України.

Об'єктом дослідження є сучасні світогосподарські відносини в комплексі розробки та застосування кластерної моделі.

Предметом дослідження є кластери, як форма ринкової централізації.

Методи дослідження. В основі методології лежать два рівня підходів та інструментів, які є синтезом теоретичних та прикладних прийомів. Перший рівень включає в себе діалектичні та системні методики визначення концепцій ринкової централізації та кластерів; визначення впливу процесів глобалізації та регіоналізації на дані концепції; визначення ринкових та державних механізмів в діяльності кластерів. Другий рівень включає методи критичного осмислення наявного світового та національного досвіду функціонування кластерів та впливу принципів ринкової централізації на їх діяльність.

В першому розділі використані методи дедукції та індукції. В другому розділі – методи аналізу та синтезу, а також емпірико-статистичні та системні методи дослідження. Третій розділ ґрунтується на порівняльно-економічному аналізі та емпіричному методі дослідження.

Наукову новизну одержаних результатів складають наступні положення:

- обґрунтовано дихотомічну природу феномену „централізації”, який реалізується як на рівні держави, так й окремого господарчого суб'єкта;
- виявлено основні принципи функціонування внутрішніх та міжнародних кластерів в умовах сучасних світогосподарських відносин;
- визначено діалектичний характер взаємозв'язку між тенденціями глобалізації та регіоналізації з урахуванням сучасних особливостей кластерних моделей світу, ролі ТНК та МНК: кластерам належить прерогатива створення ноу-хау і новітніх технологій, а ТНК та МНК їх впроваджують та налагоджують серійне виробництво; кластери дають можливість мультиплікативного нарощування ефектів від інвестування; кластерна модель визначає принципи використання секторальних і регіональних пріоритетів для прямих іноземних інвестицій (ПІІ), як одного з напрямків глобалізації;
- проаналізовано вплив кластерної моделі на структурування економіки країни, на базі чого визначено зовнішньоекономічні пріоритети;
- запропоновано функціональні механізми впровадження методів централізованого регулювання економікою, заснованих на кластерному аналізі та кластерних організаційно-економічних технологіях, які дозволяють здійснити прорив до принципово нової організації ринкового середовища;
- отримали подальший розвиток і конкретизовані рекомендації та пропозиції щодо впровадження кластерної моделі в Україні, як нової перспективної виробничої системи, яка сприяє підвищенню ефективності реалізації програм соціально-економічного розвитку окремих регіонів та країни в цілому;
- вперше доведена актуальність використання кластерної моделі для розвитку секторів high-tech в Україні, де важливими принципами кластеризації повинні виступати елементи політики залучення ПІІ, створення венчурних структур та star-ups, збалансування фінансової та експортної стратегії перш за все в напрямках інформаційних технологій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що в роботі було:

- наведено базові характеристики методики кластерного аналізу світових моделей економічного розвитку;
- обґрунтовано, що діяльність кластерів позитивно впливає на економіку країни чи регіону, де вони виникають та активно функціонують як на внутрішньому, так і на світовому ринках;
- доведено, що кластер за своєю природою є формою ринкової централізації, в якій активно використовуються інструменти ринку та централізованого регулювання;
- враховано процес глобалізації при оцінці економічного потенціалу будь-якої країни в світовій економіці через призму кластерної структуризації економіки;
- надано рекомендації для використання кластерної моделі при відновленні економіки будь-якого регіону України з впровадженням практичних результатів, які отримав перший кластер на Україні – ПП „Поділля Перший”. Результатом виконання таких рекомендацій може стати застосування кластерної моделі при плануванні відновлення окремих регіонів, а також побудови зовнішньої економічної політики на рівні державних міністерств та відомств країни.

Особистий внесок автора зумовлюється самостійністю проведеного дослідження. Всі публікації здійснено без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Результати проведеного в дисертаційній роботі дослідження доповідалися на двох міжнародних наукових конференціях, присвячених обговоренню і аналізу проблем і перспектив розвитку сучасних міжнародних економічних відносин, а саме: „Ялта-2000. Роль Європи в XXI столітті” (м.Ялта, 7-9 травня 2000р.), „Інституціональні перетворення, як передумова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону” (м.Одеса, 24 квітня 2003р.) та при підготовці аналітичних матеріалів до Управління розвитку ринків та секторальних перетворень Міністерства Економіки України щодо стану та перспектив розвитку кластерної моделі в Україні, що були підготовлені в 2002-2003роках (довідка №62-33/142 від 09.04.03), а також при підготовці методичних матеріалів до Одеського регіонального інституту державного управління УАДУ при Президентові України (довідка №01/13/233 від 08.05.03). Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні відділу глобальних проблем сучасної цивілізації Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України протягом 2002-2003 років.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи було викладено в у 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях та у доповідях на двох наукових конференціях. Загальний обсяг публікацій складає 2,42 д.а.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 179 найменувань та 8 додатків. Основний текст дисертації викладено на 187 сторінках. Дисертаційне дослідження містить 16 малюнків, 4 таблиці, 1 схему.

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСІВ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ КЛАСТЕРІВ

- 1.1. Процеси централізації в системі досліджень сучасних світогосподарських відносин
- 1.2. Ринкова централізація в аспекті кластерної моделі
- 1.3. Засади формування кластерів за умови активної державної економічної політики

Висновки по розділу 1

РОЗДІЛ 2. КЛАСТЕРИ ЯК РУШІЙ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

- 2.1. Використання ринкових механізмів та інструментів державного регулювання в функціонуванні внутрішніх та міжнародних кластерів
- 2.2. Вплив розвитку світової глобалізації на існування та функціонування кластерів в контексті світового господарства

2.3. Кластери як фактор структурування економіки та зовнішньої економічної політики держави

Висновки по розділу 2

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

3.1. Специфіка впливу економічного середовища Центрально-Східного регіону Європи на розвиток кластерів

3.2. Практичні механізми формування кластерів в Україні

Висновки по розділу 3

ВИСНОВКИ

ЛІТЕРАТУРА

ДОДАТКИ

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми в умовах розвитку міжнародної економіки, сформульовано мету та завдання дослідження, показано новизну та практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ розглядає теоретичні засади процесів централізації в системі досліджень сучасних світогосподарських відносин, проводить комплексне теоретичне дослідження кластерної моделі та визначає засади її формування за умови активної державної економічної політики.

Світове господарство, як економічна категорія, виражає сукупність виробничих відносин, які функціонують на національному та міжнародному рівнях. Характерною рисою сучасного світового господарства є швидке зростання зовнішньоекономічних зв'язків між країнами, поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація господарського життя, та міжнародна конкуренція.

Найважливішим фактором, що сприяє формуванню цілісного організму світового господарства є прискорений процес інтеграції, тобто зближення економічних структур країн. Інтеграція охоплює багато форм у сфері виробництва (прямі зв'язки між підприємствами, поглиблення процесів спеціалізації і кооперування, використання принципів ринкової централізації, створення міжнародних господарських організацій, спільних підприємств, кластерів тощо), широкий спектр напрямів спільних наукових досліджень і розробок нової техніки й технології в сільськогосподарській, транспортній, зовнішньоторговельній та природоохоронній сферах.

З початку функціонування капіталізму, як економічної формації, модель ринкової економіки з перемінним успіхом існувала від початку XVI ст. протягом декількох століть. Наприкінці XIX ст. ринкові відносини збагатилися новими ознаками: монополістична планомірність та колективна власність (акціонерні компанії). Але економічні кризи продемонстрували, що без активного регулювання держави капіталістична система існувати не може. Цей факт вперше висвітлив англійський економіст Дж. Кейнс в книзі "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1946). Дана теорія набула застосування на практиці в економіці США (в 50-ті роки) і принесла певні позитивні результати у господарській діяльності. В подальшому теорія державного регулювання Кейнса лягла в основу економічної політики майже всіх розвинутих капіталістичних країн

Стрижнем державного регулювання економічних систем є його планування, включаючи прогнозування, індикативне, директивне планування та ін., які детально досліджуються у дисертаційній роботі.

Проблему державного регулювання економічних відносин розкривають декілька економічних вчень сучасності, наприклад, кейнсіанство, посткейнсіанство, неокласичний синтез, монетаризм. В названих, та деяких інших концепціях, є як позитивні, так і негативні оцінки централізації. Як засвідчує досвід, монетарний підхід найвдаліший за наявності високого рівня розвитку, а кейнсіанський – у період становлення ринку, коли найдоцільнішим є активне втручання держави. Тому кожна країна відповідно сама визначає економічну

модель, яка їй найбільше підходить. Державне регулювання економіки не є "чарівною паличкою", яка автоматично усуває недоліки ринкового механізму. Дуже багато залежить від ступеня, форм і методів втручання держави в економіку, їхньої відповідності умовам конкретної країни. Світовий досвід показує, що у застосуванні державного регулювання ринкової економіки не існує світових стандартів, а сліпе копіювання чужого досвіду може завдати тільки шкоди.

Одним з головних питань економічного державного регулювання є регулювання на регіональному рівні. Регіон є невід'ємною частиною державної системи продуктивних сил і економічних відносин. Державна регіональна політика є сукупністю організаційно-правових і економічних заходів, що здійснюються державою у сфері регіонального розвитку відповідно до її стратегічних і поточних цілей та завдань. Стратегічна мета регіональної політики полягає в тому, щоб поєднати інтереси держави й окремих регіонів, розв'язати проблеми територіального устрою, перевести необхідні функції та ресурси на регіональний рівень, створити сприятливі умови для розширення економічних можливостей та забезпечення стабільності розвитку кожної територіальної ланки господарської системи.

В дисертаційній роботі на базі досліджуваних процесів централізації зроблено важливий висновок стосовно самого поняття „централізація”. Багато теорій використовує її принципи, але майже ніхто окремо не виділяє централізацію, як окреме явище в економіці. Жодна компанія чи інститут не будує свою роботу, розраховуючи лише на ринкові важелі. Будь-яке керівництво планує свою діяльність, контролює, розподіляє ресурси, цілеспрямовано використовує окремі ноу-хау, організовує роботу співробітників за окремими правилами і т.д. Тобто сучасні підприємства будують свою роботу перш за все на базі „внутрішньої централізації”, яка охоплює все вище описане. Але більш чітко та глибоко наукове визначення поняття „централізація” потребує окремого дослідження. Тому дана авторська робота присвячена дослідженню зазначеної проблеми лише в призмі кластерної моделі. Вона будується на існуючих наукових розробках в даній області.

В роботі досліджується поняття „контракту”, яке супроводжує діяльність будь-якого підприємства в сучасних умовах світогосподарських відносин і дає змогу централізовано встановлювати правила, за якими підприємство організовує свою діяльність у тому чи іншому напрямку. Основна мета існування контрактів – це упорядкування фінансово-економічних відносин, що виникають між двома чи більше сторонами. Зроблено важливий висновок, що контракти за своєю природою базуються на принципах ринкової централізації, що дало можливість ближче підійти до розуміння самого поняття „ринкової централізації”.

Сучасний світовий суспільний розвиток характеризується посиленням зв'язків і взаємодією між країнами. Жодна країна світу не може претендувати на повноцінний розвиток, якщо вона не втягнута в орбіту світогосподарських відносин. Міжнародне співтовариство об'єднує держави, які мають свою національну і економічну самобутність. Дисертантом досліджено поняття „світового господарства” та його структуру в рамках трьох концепцій: формаційна (міжсистемна) концепція; концепція "трьох світів" і концепція "центру та периферії".

Значні зміни, що почали відбуватися вже з початку ХХ ст. в світовому господарстві викликали до життя новітні територіально-галузеві та інтеграційні об'єднання: технопарки, вільні економічні зони, кластери. Найважливішим показником їхньої діяльності є висока конкурентоспроможність на світовому ринку, що зумовлює їхню високу стійкість.

Характерним прикладом територіальних інтеграційних об'єднань на невеликих територіях є кластери. Спільних підходів до визначення кластерів бракує як на національному, так і на світовому рівні. Тобто кластери об'єктивно існують, через них проходить чимало грошей, однак, теоретична економіка не приділяє цьому поняттю достатньої уваги.

Автором проаналізовано декілька визначень поняття „кластеру” і найбільш вдалим і лаконічним на його думку є наступне: кластер – це географічна група взаємозалежних компаній і асоційованих інститутів, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного. Кластери складаються з комбінації галузей, що випускають готовий продукт, механізми, матеріали,

виконують сервісне обслуговування. У середині кластерів постійно відбувається обмін інформацією з приводу потреб, техніки і технологій між галузями-покупцями, постачальниками і спорідненими галузями.

Зроблено важливий висновок, що утворення кластерів на певній місцевості передбачає розробку комплексу законодавчих та організаційних нормативів та проведення економічних, інфраструктурних та гуманітарних заходів з боку держави або міждержавних інституцій. Роль державного управління у формуванні ефективної діяльності кластерів визначається у забезпеченні необхідних базових умов та недопущення монополізму. З боку міждержавних інституцій додатково очікується регулювання та погодження законодавства різних країн, які є базовими для окремих підрозділів міжнародного кластеру.

Розвиток кластерів в рамках однієї держави підвищує її конкурентоздатність в цілому на світовому ринку, що є однією з головних цілей діяльності країни. Принципи державної діяльності, що направлені на підвищення конкурентоздатності країни, являють собою фокусування на створенні особливих умов для окремих підприємств чи комплексів, на суворій відповідності продукту внутрішнім та міжнародним стандартам безпеки й охорони навколишнього середовища, певному обмеженні прямої кооперації між суперниками в галузі, просуванні цілей, що ведуть до стійкого інвестування, на припиненні регулювання конкуренції, проведенні сильної внутрішньої антимонопольної політики та на відмові від безпосереднього регулювання торгівлі.

Для того, щоб визначити, у яких галузях країна конкурентоздатна, тобто освітити конкурентні особливості галузей і зв'язок між ними, необхідно скласти кластерну схему, методології формування якої приділяється в роботі значна увага.

Кластерні схеми виявляють істотні й, у багатьох випадках, надзвичайно важливі взаємозв'язки між галузями однієї чи декількох країн, що досягли успіху в міжнародних рамках. Ґрунтуючись на дослідженні галузей, аналізі кластерних схем та результатів їх діяльності, в дослідженні був зроблений висновок, що при наявності чітких структур кластерів економічна політика держави в умовах сучасних світових господарських відносин могла би бути більш глибоко і ефективно розробленою.

З цього випливає ще один важливий висновок, який полягає в тому, що національна конкурентоздатність багато в чому залежить від рівня розвитку внутрішніх кластерів, та участі у міжнародних кластерних проектах.

Другий розділ дисертаційної роботи розглядає сучасні кластерні моделі в системі міжнародних господарських відносин, їх місце в структурі економіки та зовнішньої економічної політики, вивчає ринкові механізми та інструменти державного регулювання, які безпосередньо впливають на діяльність один одного. Окремо досліджуються тенденції глобалізації, які мають активний вплив на світогосподарську діяльність сучасної економіки будь-якої країни крізь призму кластерної моделі.

Кластери, як форма ринкової централізації, являють собою додатковий спосіб розуміння економіки, організації економічного розвитку та реалізації державної політики. Розуміння стану кластерів в деякому регіоні забезпечує важливе бачення внутрішніх властивостей виробничого потенціалу регіону та обмежень, що існують для їх майбутнього розвитку. Найважливіші конкурентні переваги у глобальній економіці часто виростають саме із форми кластеру, який їх виявляє.

Розвиток кластерів, що активно використовують принципи ринку та централізації у своїй діяльності, складає один із найістотніших кроків на шляху до розвинутої економіки. В економіці, що розвивається, утворення кластерів послаблюється низьким рівнем відтворення і низькою кваліфікацією робочої сили, слабкістю технологій, нестачею доступного капіталу, а також слабким розвитком суспільних інститутів. Програми університетів і технічних шкіл, що централізовано нав'язуються з центра, не відповідають потребам кластерів. В той час як у розвинених економіках у якості центрів деяких кластерів виступають саме дослідницькі потужності університетів.

Концепція кластера представляє новий спосіб бачення національної економіки та економіки регіону, а також вказує на нові ролі компаній, урядів і міжнародних організацій, що прагнуть до підвищення конкурентоздатності на світовому ринку.

Концентрація кластерів у географічному відношенні відбувається в зв'язку з тим, що близьке розташування сприяє посиленню багатьох переваг у централізованому підвищенні продуктивності праці й інноваціях. Знижуються витрати при здійсненні угод, поліпшується створення й обмін інформацією, місцеві організації з більшою готовністю реагують на спеціалізовані потреби кластера, а тиск із боку аналогічних фірм і конкурентний тиск стають більш гостро відчутними.

Кластери мають очевидні переваги у витратах при здійсненні угод у порівнянні з іншими формами ринкової централізації і можуть істотно поліпшувати вирішення багатьох проблем стимулювання. Повторювані взаємодії і неофіційні контракти усередині структури кластера виникають у результаті того, що люди живуть і працюють в одній географічній області, що сприяє виникненню довіри, відкритої комунікації, а також централізовано знижує витрати, пов'язані з поділом і рекомбінуванням ринкових взаємин.

Кластер централізовано зосереджується на зовнішніх зв'язках, взаємозв'язках, обміні й інститутах, які підтримують ринкову конкуренцію.

Для аналізу відносної позиції даного кластеру чи частини міжнародного кластеру у загальній економіці країни використовується багато показників, основні з яких: експортна частка країни на світовому ринку по даному кластеру; частка кластера в загальному експорті країни; частка даного кластера в світовому експорті.

Крім того у зв'язку з постійною взаємодією, легкістю поширення інформації, формуванням іміджу і бажанням зайняти гідне місце в місцевих структурах учасники кластера, зазвичай, централізовано прагнуть до конструктивної взаємодії, здатної впливати на їхні довгострокові інтереси на світовому ринку.

А сьогодні, коли глобалізація економічної діяльності набирає сили як на макрорівні (тобто на рівні країни), так і на мета – (тобто на рівні цілих регіонів світу), вона потребує деякої централізованої лібералізації цієї діяльності, тобто зменшення або усунення обмежень на шляхах міжнародних фінансових операцій, чому кластерні моделі як найкраще сприятимуть. Сьогодні в умовах світогосподарських відносин розвинуті країни і країни, що розвиваються, повинні співробітничати на глобальному рівні. Світ стає все тіснішим і економічний стан однієї країни непрямым чином впливає на стан економіки не лише сусідніх країн, але і далеких сусідів по планеті. Посилюється поступове прагнення до зрівняння економічних показників країн.

В роботі зроблений висновок, що кластерна модель дає новий вихід для поліпшення ситуації у сучасній економіці України, яка стоїть зараз на перепутті: старі методи вже не працюють, а нові ще не впроваджуються.

Третій розділ дисертаційного дослідження розглядає кластерні моделі в економіках країн Центрально-Східної Європи, окремо вивчається досвід України та можливості практичного розвитку даної моделі в її економіці.

Основою виникнення та розвитку кластерів та інших територіально-галузевих та інтеграційних об'єднань в Центрально-Східній Європі було, якщо говорити термінологією економічних досліджень соціалістичної доби, усунення виробництва як усередині країни, так і за її межами; реалізація міжнародного поділу праці між країнами; розвиток прямих зв'язків між підприємствами різних галузей та відомствами в межах однієї країни, чи всього регіону в галузі економічного та науково-технічного співробітництва.

Країни центрального і східного європейського регіонів дуже велике значення надавали виробництву товарів народного споживання. З цією метою між підприємствами легкої промисловості укладалась велика кількість договорів, які згодом трансформувалися в кластерні форми, причому як в рамках однієї країни, так і у складі декількох.

Перехід країн Центральної та Східної Європи на ринкові відносини припускає, перш за все, розвиток співробітництва на рівні первинної ланки національної економіки, тобто формування кластерів в рамках однієї країни. Але потрібно пам'ятати про необхідність централізованого управління новим видом відносин і на метарівні, особливо, коли йде мова про кластерні форми в електроенергетиці, транспортній галузі, в екології, фундаментальних дослідженнях, тобто тих, які можна назвати „стратегічними напрямками” для регіону.

Кластери сприяють всебічному розвитку виробничого співробітництва, здійснюваного за допомогою спеціалізації і кооперування виробництва. Їхня діяльність сприяє прискореному вирішенню деяких проблем, пов'язаних з інтенсифікацією народного господарства. У рамках кластерів створюються виробничі потужності, оснащені передовою технікою і технологією, а також одержують розвиток прямі зв'язки між підприємствами й організаціями, що розвиваються більш ефективно, ніж поза ними.

Велика робота ведеться в кластерах і в галузі стандартизації й уніфікації виробів, розробки нормативно-технічної документації, що особливо важливо для діяльності різних країн в межах одного регіону, оскільки прискорює ефективне застосування отриманих стандартів.

Особлива увага приділяється вибору сфери створення кластерів з метою швидшого вирішення задач, які стоять перед Центрально-Східними європейськими країнами. Тому активно утворюються інжинірингові, упроваджувальні, торговельно-збутові і інші організації у рамках вже існуючих кластерів.

Зроблено висновок, що в рамках Центральної та Східної Європи кластери є формою розвитку ринкової централізації, що охоплює різні народногосподарські рівні, проникає в різноманітні сфери діяльності і стає найефективнішим способом економічного розвитку даного регіону.

Теорія кластерів прямо стосується й України, адже це не лише найбільш оптимальна форма організації виробництва у світі, але ще й приклад швидкого економічного зростання регіонів та ефективний спосіб залучення прямих іноземних інвестицій.

Відродження промисловості України потребує об'єднання залишків загальносоюзних галузей промисловості в кластери на регіональній основі.

На базі об'єднання малих і середніх підприємств різних форм власності з метою розвитку в регіоні виробництва високо конкурентної продукції на Поділлі були створені швейний, будівельний та агропромисловий кластери шляхом підключення усіх внутрішніх резервів регіону, при сприянні обласної адміністрації, наукових і навчальних закладів, фінансово-банківських структур.

Програма „Поділля Перший” – це програма економічного розвитку області через застосування концепції кластерів, встановлення нових зв'язків, які дають можливість підприємствам максимально ефективно використовувати свій потенціал, освоєння не залучених до виробництва природних та людських ресурсів. Підприємства отримують пряму вигоду від участі у кластері, а саме: доступ до експертів; до інформації щодо різних аспектів діяльності (матеріальні ресурси, оптовики, стандарти, експортні вимоги тощо); до капіталовкладень для поліпшення продуктивності та конкурентоспроможності фірм; можливість спільних закупівель та продаж, що зменшує ціни на сировину; доступ до юридичних консультацій щодо реєстрації торговельних марок; можливість постійного контакту з подібними іноземними підприємствами малого та середнього бізнесу.

Варіантів нового напрямку зосередження виробництва в Україні може бути значно більше. З урахуванням адаптаційних моментів саме для України необхідні нові розробки з боку самих кластерів та державних органів, підтримка яких може підштовхнути кластерну модель до подальшого розвитку в інших регіонах України.

Зроблено висновок щодо ролі уряду, який можна звести до централізованої розробки концепції кластерів, узагальнення їхньої територіальної та галузевої сутності і визначення стратегії розвитку конкурентних переваг.

Поки що рано говорити про активне формування національних чи міжнародних кластерів в Україні через низький рівень конкурентоздатності продукції, що випускається,

однак, якщо перші кластери почали успішно працювати у запропонованій моделі, то на наступному етапі можливі зміни як технологій, так і чинників виробництва, які діалектично пов'язані.

За програмою кластерного розвитку – майбутнє, спочатку економік регіонів, а потім і всієї країни.

ВИСНОВКИ

Виходячи з характеру проведеного дослідження в дисертаційній роботі та окремих її розділах, основні висновки, що рекомендуються до впровадження, можна охарактеризувати як такі, що мають методологічне значення та конкретно-практичний характер.

1. Кластерна модель являє собою форму ринкової централізації, застосування якої дає високий динамізм, швидкі темпи залучення інвестицій та високий рівень конкурентоспроможності товарів та послуг. Вона надає можливості швидкої цивілізованої інтеграції у світове співтовариство, яке можливе лише за умов високих економічних показників.

2. Кластери являють собою комбінацію конкуренції та кооперації: об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкурентну боротьбу в інших. Для економіки України це найкращий варіант для ефективної взаємодії суб'єктів економіки минулого (великих підприємств, зароджених за радянських часів) та сучасного (нової фінансової інфраструктури, молодих підприємств).

3. Кластери є конкурентоспроможною організаційною формою територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, які дають максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію видатків у порівняно подібних галузях.

4. Кластери являють собою новий та додатковий спосіб розуміння економіки, організації економічного розвитку та реалізації державної політики. Розуміння стану кластерів в деякому регіоні забезпечує важливе бачення внутрішніх властивостей економіки регіону та обмежень, що існують для їхнього майбутнього розвитку. Концепція кластера представляє новий спосіб бачення національної економіки та економіки регіону, а також вказує на нові ролі компаній, урядів і міжнародних організацій, що прагнуть до підвищення конкурентоздатності як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

5. Управління кластерами на рівні держави або міжнародної організації не повинно носити командно-адміністративний характер, а лише створювати належні умови для формування та функціонування відповідних локальних утворень.

6. Одне з головних питань економічного державного регулювання – це регулювання на регіональному рівні. Державна регіональна політика — це сукупність організаційно-правових і економічних заходів, що здійснюються державою у сфері регіонального розвитку відповідно до її стратегічних і поточних цілей та завдань. Стратегічна мета регіональної політики полягає в тому, щоб поєднати інтереси держави й окремих регіонів, розв'язати проблеми територіального устрою, перевести необхідні функції та ресурси на регіональний рівень, створити сприятливі умови для розширення економічних можливостей та забезпечення стабільності розвитку кожної територіальної ланки господарської системи.

7. Основними напрямками екстра- та інтра регіональної політики в галузі кластерів повинні бути розробки комплексу законодавчих та організаційно-нормативних актів, економічних, інфраструктурних та освітніх заходів, які будуть відповідати світовому досвіду кластеротворення.

8. Впровадження методів управління економікою, заснованих на кластерному аналізі та кластерних організаційно-економічних технологіях, дозволяють здійснити прорив до принципово нової організації ринкового середовища в межах світової економіки, де стихійна конкуренція окремих виробників (товарів чи послуг), представлених на певній території, поступається місцем кооперації на основі всебічного використання конкурентних переваг цієї території з усім її ресурсним потенціалом.

9. Розвиток кластерів в рамках держави підвищує її конкурентоздатність в цілому на світовому ринку, що є однією з головних цілей діяльності країни. Принципи державної діяльності, спрямовані на підвищення конкурентоздатності країни, є наступними: фокусування на створенні спеціалізованих факторів виробництва; контроль за відповідністю продукту стандартам безпеки й охорони навколишнього середовища; сильне обмеження прямої кооперації між суперниками в галузі; просування цілей, що ведуть до стійкого інвестування; припинення регулювання конкуренції; проведення сильної внутрішньої антимонопольної політики; відмова від безпосереднього регулювання торгівлі.

10. Кластерні схеми, які дають можливість визначити, у яких галузях країна конкурентоздатна, тобто освітити конкурентні особливості галузей і зв'язок між ними, виявляють істотні й, у багатьох випадках, надзвичайно важливі взаємозв'язки між галузями однієї країни, що досягли успіху на міжнародному ринку. При наявності чітких структур кластерів економічна політика держави може бути більш глибоко розроблена і мати набагато ефективніші результати прикладного впровадження.

11. Для розвитку різноманітних інструментів кластерної політики необхідно використовувати комплексний підхід, тобто включити до керівних принципів кластеризації елементи політики привабливості ПП, розвитку навичок і майстерності, створення венчурних структур та star-ups, фінансової та експортної стратегії.

12. Кластери можуть бути застосовані в різних типах країн світу і цілих регіонах, та забезпечити існування конкретних конкурентних переваг на світовому ринку.

Однією з основ виникнення та розвитку кластерів та інших територіально-галузових та інтеграційних об'єднань в Центральній-Східній Європі було усупільнення виробництва; реалізація міжнародного поділу праці між країнами; розвиток прямих зв'язків між підприємствами різних галузей та відомствами в рамках однієї країни, чи всього регіону, в галузі економічного та науково-технічного співробітництва.

13. Кластери сприяють усебічному розвитку виробничого співробітництва, здійснюваного за допомогою спеціалізації і кооперування виробництва. Їх діяльність сприяє прискореному вирішенню проблем, пов'язаних з інтенсифікацією народного господарства. У рамках кластерів створюються виробничі потужності, оснащені передовою технікою і технологією виробництва, а також одержують розвиток прямі зв'язки між підприємствами й організаціями, що розвиваються більш ефективно, ніж поза ними.

14. Кластер виступає з'єднуючим елементом підприємств та інституцій, які співпрацюють задля того, щоб забезпечити підприємствам більший зиск, порівняно з тим, який вони могли б отримати, працюючи окремо.

Відродження промисловості України потребує об'єднання залишків загальносоюзних галузей промисловості в кластери на регіональній основі.

15. В Україні існують усі належні умови для створення та розвитку кластерів не лише в „депресивних”, але й у розвинених регіонах та пріоритетних галузях: металургія, машинобудування, хімічна промисловість, АПК.

16. З метою залучення більших потоків іноземних інвестицій та стимулювання розвитку економіки та зовнішньої політики потрібно розробка та обґрунтування національної програми розвитку та стимулювання кластерів в Україні.

17. Потребує оптимізації система навчання українських спеціалістів, які орієнтовані на створення та укріплення нових виробничих кластерних систем, що враховують специфіку, потреби та перспективи розвитку регіонів та таких, що здатні працювати на підприємствах в кластерних системах, особливо інноваційних, які виробляють наукомістку продукцію світового рівня.

18. Роль уряду України полягає у розробці концепції кластерів, узагальненні їхньої територіальної та галузевої сутності і визначенні стратегії розвитку конкурентних переваг. Кластерна політика в Україні повинна забезпечити основу співробітництва між фірмами, державним сектором та неурядовими організаціями.

19. Стратегічний курс України повинен включати централізовану державну підтримку кластерів, що потребує спрощення організації партнерських відносин приватного сектору, недержавних організацій та державних органів; заохочення ініціативи приватного сектору розвитку кластерів; виділення пріоритетів у створенні кластерів; полегшення доступу нових та малих компаній до отримання позичок; сприяння формуванню асоціацій постачальників, розвиткові зв'язків „університет – промислове виробництво”; забезпечення ефективної технічної підтримки та інформаційних послуг; доступу до спеціалізованої інфраструктури, засобів інформації та транспорту; розповсюдження інформації про кластери серед ділових кіл окремих регіонів; організації збору на державному рівні даних про промислові кластери; а також участь українських підприємств у функціонуванні міжнародних кластерів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пойченко К.А. Межа тисячоліть у всесвітньому просторі – межа глобального та локального в цивілізаційному розвитку // Зб. наук. пр. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. - Вип.29. – С.51-56.
2. Пойченко К.А. Кластери як фактор структурування економіки // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. – К:КНЕУ, 2001. – Вип.7. – С.623-628.
3. Дудкіна К.А. Місце кластерної моделі в оцінці потенціалу країни на світовому ринку // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. – К:КНЕУ, 2002. – Вип.6(13). – С.19-24.
4. Дудкіна К.А. Кластер - світовий досвід економічної політики держави // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – К.:УАДУ, 2003. – Вип.1.– С.491-496.
5. Пойченко К.А. Стосунки України з ЄС є „лакмусовим папірцем” міжнародного співробітництва для України // Зб. матеріалів міжн. наук. конф. „Ялта-2000. Роль Європи в ХХІ столітті” (7-9 травня 2000р.). – К.: Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т.Шевченка, 2000. – С.275-281.
6. Дудкіна К.А. Кластерна модель як можливість ефективного використання ресурсного потенціалу регіонів в Україні // Матеріали щорічної загально-інституційної науково-практичної конф. „Інституціональні перетворення, як передумова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону” (24 квітня 2003р.). – Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2003. – С. 393-399.

АНОТАЦІЯ

Дудкіна К.А. Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Київ, 2004.

В дисертації проаналізовано теоретичні та практичні аспекти кластерної моделі як форми ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин. Виявлено засади процесів централізації в системі досліджень сучасних світогосподарських відносин. Досліджено поняття ринкової централізації в аспекті класної моделі та засади формування кластерів за умови активної державної економічної політики. В роботі розглянуто кластери, як чинник структурування економіки та побудови зовнішньоекономічної політики. Розкрито ринкові механізми та інструменти державного регулювання в діяльності внутрішніх та міжнародних кластерів. Аргументовано, що розвиток глобалізації має вплив на існування та діяльність сучасних кластерів в контексті світового господарства. Досліджена специфіка впливу економічного середовища Центрально-Східного регіону Європи на розвиток кластерів, а також проаналізовані практичні механізми формування кластерів на території України.

Дисертація містить рекомендації і нові підходи щодо стимулювання розвитку кластерної моделі як форми ринкової централізації в сучасних умовах світового господарства.

Ключові слова: кластер, ринкова централізація, централізація, державна політика, глобалізація, ринкові відносини, конкурентоспроможність, світогосподарські відносини.

АННОТАЦІЯ

Дудкина Е.А. Кластеры как форма рыночной централизации в условиях современных мирохозяйственных отношений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.05.01 – мировое хозяйство и международные экономические отношения. Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины, Киев, 2004.

Диссертационная работа посвящена исследованию теоретических и практических аспектов процессов кластерной модели, как формы рыночной централизации в современных условиях мирохозяйственных отношений. Освещены теоретические основы процессов централизации в системе мирового хозяйства. Рассмотрено регулирование на региональном уровне, как одно из базовых в современном централизованном государстве. Обобщены основные концепции и теории территориальной организации экономики. Введено понятие “централизации”, как на уровне государства, так и отдельной компании, а также понятие “контракт”, как одной из форм рыночной централизации.

Раскрыто понятие “кластер” и выделено наиболее, за мнением автора, емкое и в то же время лаконичное определение данного понятия. Изучены предпосылки возникновения кластеров, их особенности, составляющие. Проведен анализ схемы образования и развития кластера. Идентифицированы мероприятия рыночной централизации, разработка и проведение которых необходимы при создании кластеров в определенной местности. Рассмотрен опыт создания и работы кластеров в странах Европы, Азии и США.

Обоснована целесообразность поддержки со стороны государства для взаимного обмена информацией, координации интересов горизонтально и вертикально связанных компаний в рамках кластера. Классифицированы функции государства, как института централизованного управления, и принципы его деятельности, направленные на повышение конкурентоспособности страны на мировом рынке, что дало возможность сделать выводы про адекватность государственной экономической политики кластерной модели развития. Изучена методика создания кластерных схем в рамках отдельно взятого государства, что дает возможность судить о конкурентных преимуществах данной страны на внешнем рынке.

Проанализированы кластеры, как фактор структурирования как развитой, так и развивающейся экономики, а также проведения внешнеэкономической политики государства. Указываются общие характеристики, благодаря которым кластерная модель дает возможность улучшить общеэкономическое положение страны. В связи с этим изучены причины возникновения кластеров, особенности их развития и способы прогнозирования их упадка. Аргументируется, почему экономику страны выгоднее и целесообразнее анализировать через призму кластеров, а не традиционно через отраслевую структуру.

Освещены инициативы, связанные с деятельностью кластера, использование которых государством обеспечивает ему новый способ организации экономического развития. Проведен анализ влияния кластерной модели на уровень продуктивности, степень эксплуатации инноваций, образование нового бизнеса.

Обозначены рыночные механизмы и инструменты государственного регулирования, которые оказывают непосредственное влияние на развитие кластеров. Проанализированы опыты различных стран (развитых и развивающихся) в данном направлении и сделаны соответствующие выводы.

Раскрыта специфика влияния развития глобализации на существование и развитие кластеров в современных международных отношениях. Идентифицированы характерные для развития современных мировых хозяйственных связей тенденции и факторы. Проведен анализ основных направлений развития глобализации и их влияние на развитие кластерной модели.

Изучены экономики стран Центральной и Восточной Европы как пример особой экономической среды функционирования кластеров. Определены основные предпосылки возникновения кластеров, их особенности и роль при переходе данных государств на рыночные отношения. Сделаны выводы относительно роли кластеров в развитии реформ стран Центрально-Восточной Европы.

Выявлены и раскрыты необходимость и целесообразность формирования кластеров в Украине. Проанализированы особенности развития экономики Украины в советские времена и последствия данного развития, с которыми Украина столкнулась при обретении независимости. Обозначены пути возрождения промышленности регионов Украины посредством развития кластеров на базе старых предприятий и преимущества этих путей. Изучен опыт развития кластеров в Подольском районе Украины; проанализированы проблемы, с которыми они сталкиваются и предложены способы решения этих проблем, как на региональном, так и общегосударственном уровне.

Ключевые слова: кластер, рыночная централизация, централизация, государственная политика, глобализация, рыночные отношения, конкурентоспособность, мирохозяйственные отношения.

ANNOTATION

Dudkina K.A. Clusters as market centralization form under conditions of modern world economic relations. – Manuscript.

The thesis for the economic sciences candidate academic degree (Ph.D.) defending. The specialty 08.05.01 – world economy and international economic relations. The Institute of world economy and international relations of the Ukraine National Academy of Sciences, Kiev, 2004.

The thesis is analyzed theoretical and practical aspects of cluster model as market centralization form under conditions of modern world economic relations. Theoretical basics of centralization process in clusters' system and modern conceptions are covered. There are determined clusters' place in market centralization mechanism and the main issues of clusters' formation under conditions of active state economic policy. The thesis considers clusters as economy structuring and foreign economic politics' constructing factor. The market mechanisms and state regulation instruments in internal and international clusters' activity are exposed. It has argued that globalization development has an influence on modern clusters' existence and activity in context of the world economy. Central & East Europe as specific economic environment of clusters' functioning has been researched. And also need and expediency of clusters' forming in Ukraine is analyzed.

The thesis has recommendations and new points of view according to cluster model development stimulation as market centralization form under present-time conditions of the world economy.

The keywords: cluster, market centralization, centralization, state policy, globalization, market relations, competitiveness, world economic relations.